

ในแวดวง**ศสภกรณ**
ชาโกะ จัง

การแก้ปัญหาหนี้สินสมาชิก : แนวทางจาก 3 สภกรณตัวอย่าง

ในเวทีเสวนากลุ่มเป้าหมาย “กลไกการพิทอบรมที่พึงประสงค์ในศสภกรณ ออมทรัพย์” ของโครงการการขับเคลื่อนการพัฒนาระบบการเงินศสภกรณ ออมทรัพย์ที่เอื้อต่อการพึ่งพาตนเองและร่วมมือกัน (SHOs System) เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2556 ที่ผ่านมา ซึ่งจัดโดยสถาบันวิชาการด้านศสภกรณ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีผู้แทนจากศสภกรณออมทรัพย์ (สอ.) หลายแห่งได้เข้ามาร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนวิธีการแก้ปัญหานี้ สิ้นของสมาชิก ซึ่งศสภกรณบางแห่งมีกลเม็ดเคล็ด (ไม่) ลับ นำมาเล่าสู่กัน ฟังในที่ประชุม กลยุทธ์บางอย่างก็เป็นเรื่องที่หลายคนรู้กันดีอยู่แล้วแต่หลาย ศสภกรณก็ยังไม่เคยได้ลองทำ ในขณะที่กลยุทธ์อีกหลายเรื่องก็เป็นนวัตกรรม ใหม่ที่บางคนได้ฟังแล้วถึงกับบอกว่าจะต้องนำกลับไปทำที่ศสภกรณของตัวเอง บ้างกันเลยทีเดียว

เรื่องการเป็นหนี้ของสมาชิกศสภกรณ นั้นมีอยู่ด้วยกันหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็น เป็นหนี้นอกระบบที่ดูเหมือนจะเป็นคู่รักคู่ แค้นกับสมาชิกมาอย่างยาวนาน หรือจะเป็น หนี้บัตรเครดิตที่ท่านสามารถเป็นหนี้ได้อย่าง รวดเร็วทันใจ จากคำบอกเล่าของ**คุณมนัส ชูพกา** ประธานกรรมการศสภกรณออมทรัพย์ ชาวหงษ์ทอง (กลุ่มเจียเม็ง) จำกัด ซึ่งเคย ได้รับรางวัลศสภกรณที่มีคุณค่า ประจำปี 2554 จากสถาบันฯ พูดถึงกรณีสมาชิกของศสภกรณ ส่วนใหญ่ในในอดีตก่อนจะมีศสภกรณออมทรัพย์ ของโรงงาน สมาชิกจะเป็นหนี้นอกระบบกัน มาก เมื่อถึงสิ้นเดือนก็ถึงกับต้องกระโดดข้าม กำแพงโรงงานหนีเจ้าหนี้ที่มารอทวงเงินหน้า ประตูโรงงานกันเลยทีเดียว หลายรายต้องหนี เพราะเป็นหนี้สินพันตัวไม่เห็นหนทางว่าจะใช้ หนี้ทั้งหมดได้อย่างไร ดังนั้นในช่วงเริ่มต้นของการ ก่อตั้งศสภกรณ คุณมนัส จึงต้องเริ่มต้นด้วยวิธี การพื้นฐานคือ **การให้ความรู้แก่พนักงาน**

คุณมนัส ชูพกา

เหล่านั้น โดยสอนอย่างละเอียดถึงขั้นที่ต้องชี้ให้เห็นว่า ถ้าคุณกู้เงินนอกระบบ 10,000 บาท คุณต้องเสียดอกเบี้ยเท่าไรต่อเดือน แต่ถ้ากู้กับสหกรณ์คุณจะเสียเพียงเท่าไรต่อปีและคุณจะมีเงินเหลือเท่าไร แล้วเงินส่วนเหลือนี้คุณจะไปทำอะไรได้บ้าง ซึ่งต้องสอนกันถึงขนาดนี้ให้แก่พนักงานโรงสีสองร้อยกว่าคนในช่วงเริ่มต้น จนปัจจุบันสหกรณ์เปิดมาได้ 4 ปี ปีนี้เป็นปีที่ 5 จากสมาชิกที่เคยมีหนึ่งปีแสนขณะนี้มียอดบัญชีแล้ว และบางคนกำลังจะกู้เงินกับสหกรณ์เพื่อซื้อบ้านได้แล้วเช่นกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่สหกรณ์ภาคภูมิใจมาก

คุณมนัส ได้บอกเล่าวิธีการของ สอ.ข้าวหงษ์ทองฯ ในการช่วยปลดหนี้แก่สมาชิก ซึ่งจะเรียกว่าโมเดล “การช่วยพนักงานโรงสีให้พ้นหนี้ด้วยสหกรณ์ออมทรัพย์” โดยมีการดำเนินงานอยู่ 4 ขั้นตอนด้วยกัน ขั้นตอนแรกคือ จะทำการสำรวจหนี้ของสมาชิก โดยมีแบบฟอร์มการสำรวจให้สมาชิกบอกข้อมูลตามความจริงว่าเป็นหนี้ที่ใดบ้าง จำนวนเท่าไร และต้องเสียดอกเบี้ยเท่าไร จากนั้นเข้าสู่ขั้นตอนที่ 2 คือ สหกรณ์ใช้โมเดลการบริหารหนี้ โดยจะใช้เงินจากสหกรณ์มาจ่ายหนี้ที่มีดอกเบี้ยแพงก่อน ซึ่งเป็นรูปแบบการรวมหนี้ของสมาชิกให้มาเป็นหนี้กับสหกรณ์เพียงแห่งเดียว เช่น สมาชิกเป็นหนี้ 3 แสนบาท มีเงินเดือน 15,000 บาท สหกรณ์จะจ่ายหนี้นอกระบบให้ทั้งหมด โดยให้สมาชิกผ่อนสหกรณ์เดือนละ 7,500 บาท เหลือเงิน

อีก 7,500 บาท จึงเข้าสู่ขั้นตอนที่ 3 คือจะมีการวางแผนการใช้เงินให้แก่สมาชิกอย่างละเอียด ซึ่งเงิน 7,500 บาทที่เหลือ คุณต้องส่งสหกรณ์เดือนละ 1,000 บาท เหลือเงิน 6,500 บาท แบ่งเป็น 4 อาทิตย์ คุณใช้ได้อาทิตย์ละประมาณ 1,600 บาท ทหารด้วย 7 วัน เพราะฉะนั้นคุณใช้เงินได้วันละประมาณ 200 บาท ซึ่งสมาชิกบางราย สหกรณ์ถึงขนาดต้องทำตัวเหมือนผู้ปกครองที่จะยึดบัตร ATM เงินเดือนไว้ แล้วให้สมาชิกมารับเงินสำหรับใช้ในแต่ละวันเท่านั้น และขั้นตอนสุดท้ายคือ มีแผนตอบสนองความต้องการของสมาชิก โดยจะวางแผนให้สมาชิกเห็นว่าซื้อของจำเป็นอะไรได้บ้างในแต่ละปี เช่นปีหน้าคุณยังไม่สามารถซื้อทองมาใส่ดวงเพื่อน ๆ ได้ คุณจะซื้อของจำเป็นได้แค่ตู้เย็นหรือทีวีเท่านั้น ส่วนปีที่สองคุณอาจซื้อที่นอนหรือเตียง ปีที่สามคุณสามารถซื้อทองได้ และเมื่อเข้าสู่ปีที่ 4 คุณจะหมดหนี้ เงินที่เคยผ่อนเดือนละ 7,500 บาท คุณสามารถดาวนรถใหม่ป้ายแดงแล้วผ่อนเดือนละ 7,500 บาทได้ ส่วนเงินคาวนก็มากู้กับสหกรณ์ โดยใช้เงินส่วนเกินจากแต่ละปีที่คุณทำงานดี เงินเดือนขึ้น มาผ่อนชำระหนี้กับสหกรณ์ต่อไป

คุณมนัส กล่าวยืนยันว่าทั้งหมดนี้คือสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับสมาชิกของสหกรณ์ที่จากเดิมเคยเป็นหนี้สินล้นตัวกลับสามารถปลดหนี้ทั้งหมดและซื้อรถใหม่ป้ายแดงได้ในที่สุด และแม้ว่าปัจจุบัน สอ. มีสมาชิกเพิ่มมากขึ้นจนไม่สามารถดูแลแบบตัวต่อตัวได้ทั้งหมด เช่นช่วงเริ่มต้น ก็ใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่กรรมการสหกรณ์ทุกคน ซึ่งกรรมการเหล่านั้นจะกระจายกำลังกันให้ความรู้แก่สมาชิกอย่างทั่วถึง ยิ่งกว่านั้น สอ. กำลังจะใช้ระบบไอทีเพื่อเขียนโปรแกรมแผนการบริหารหนี้ โดยจะสามารถแสดงรายละเอียดต่างๆ ให้สมาชิกคิดได้ด้วยตัวเองแทนการคิดแบบเดิมๆ ซึ่งอยู่ระหว่างดำเนินการพัฒนาระบบโปรแกรม สุดท้ายผลสำเร็จที่ได้คือพนักงานเห็นอนาคตของตัวเองที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ส่งผลให้พนักงานไม่ต้องลาออกเพื่อหนีหนี้ต่อไป ซึ่งเป็นผลดีต่อสถานประกอบการ ในการลดปัญหาพนักงานลาออกหรือหนีงานอีกด้วย

สำหรับกรณีของสหกรณ์ออมทรัพย์การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย จำกัด จากคำบอกเล่าของ คุณอภิญญา สวารชเลขานุการสหกรณ์ฯ ได้เล่าถึงวิธีการดำเนินงานเพื่อให้บริการแก่สมาชิกสหกรณ์ที่มีอยู่ทั่วประเทศว่า สหกรณ์จะมีการเดินสายอบรมให้ความรู้แก่สมาชิกในรูปแบบ Delivery โดยจะแสดงให้เห็นผลเสียของการเป็นหนี้มากๆ มีการยกตัวอย่างให้เห็นสภาพของการ

คุณอภิญญา สวารช

เป็นหนี้เยอะๆ นั้นจะเป็นอย่างไร ขณะเดียวกันก็จะชี้ให้เห็นตัวอย่างที่ดี (Best practice) ของผู้บริหารหรือสมาชิก เพื่อให้เห็นว่าใช้วิธีของสหกรณ์ออมทรัพย์แล้วจะประสบความสำเร็จในชีวิตอย่างไร พร้อมนำเสนอแผนการบริหารเงินของสมาชิกที่ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้และเพิ่มเงินออม เช่น ยกตัวอย่างให้สมาชิกเห็นว่า ถ้าสมาชิกออมเงินเพียงวันละ 10 บาท เดือนหนึ่งคุณก็จะมีเงินเก็บ 300 บาท ครบปี ก็จะมีเงินเก็บ 3,600 บาท และเมื่อเวลาผ่านไปเท่านี้เท่านี้ปีคุณจะมีเงินเก็บเท่าไร ซึ่งจะช่วยให้สมาชิกเห็นตัวเงินที่จะได้รับชัดเจนขึ้น ส่วนเรื่องภาษีก็จะแนะนำให้รู้จักในเรื่องกองทุน RMF หรือ LTF เป็นตัวอย่างให้เห็นว่าเราจะประหยัดภาษีได้เท่าไร จะมีการชี้ชวนให้สมาชิกเห็นว่าจะทำให้ตัวเองมีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นด้วยวิธีการของสหกรณ์ออมทรัพย์ได้อย่างไร โดยสหกรณ์จะสอนให้สมาชิกแต่ละคนบริหารเงินเป็น ด้วยการให้เห็นตัวอย่างการบริหารเงินของ กฟผ. ว่าทำอย่างไร ซึ่งจะเป็นการให้ข้อเท็จจริงและเชิญชวนเพื่อให้สมาชิกมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

การให้สมาชิกทราบถึงผลดี-ผลเสียในเรื่องของการออม การกู้ และให้ทราบถึงการบริหารเงินเพื่อสวัสดิภาพของครอบครัว จะทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกเริ่มมีจิตสำนึกในการออมด้วยตัวเอง นอกจากนี้สหกรณ์จะให้ความสำคัญกับประธานสหภาพ เพราะประธานสหภาพจะเป็นกระบอกเสียงที่ดีในการช่วยอธิบายถึงการดำเนินงานของกรรมการว่ามีแนวทางการปฏิบัติอย่างไรที่จะเกิดผลดีต่อสมาชิกมากที่สุด และช่วยอธิบายว่าเพราะเหตุใดกรรมการสหกรณ์จึงไม่อนุมัติเงินกู้ โดยจะมีเหตุผลอธิบายให้สมาชิกเข้าใจ นอกจากนี้สหกรณ์มีสมาชิกอยู่ทั่วประเทศ ทำให้มีสมาชิกจำนวนมากที่เข้าถึง สอ. ได้ยาก ซึ่งสหกรณ์ก็จะให้บริการเดินสายไปตามภูมิภาคต่างๆ เพื่อให้ความสะดวกแก่สมาชิกในการออมเงินโดยจะไปปรับถึงที่ ซึ่งในการเดินสายแต่ละครั้งจะมีผู้บริหารระดับสูงไปด้วย และมีปฐพีให้

คำปรึกษาในทุกๆ เรื่องแก่สมาชิก เพื่อสร้างจิตสำนึกการออมและชี้ให้สมาชิกเห็นว่าถ้าคุณอยากมีอย่างที่คุณอื่นมี แล้วมากู้เงินไปซื้อของฟุ่มเฟือย คุณก็จะตายไปเรื่อยๆ นอกจากนี้จะต้องชี้ให้เห็นว่าชีวิตหลังเกษียณนั้น 80% จะต้องใช้จ่ายในเรื่องการรักษาพยาบาล ซึ่งสมาชิกจำเป็นต้องเตรียมตัวให้พร้อมกับชีวิตหลังเกษียณด้วย ทำให้จากอดีตที่สมาชิกมักจะถามแต่เรื่องทำอะไรจึงจะกู้ได้ ได้เปลี่ยนไปในปัจจุบันที่สมาชิกส่วนใหญ่จะถามถึงเรื่องว่า ทำอย่างไรที่จะฝากเงิน-ออมเงินได้มากขึ้น ทำให้สหกรณ์ออมทรัพย์ กฟผ. ประสบความสำเร็จในการลดจำนวนผู้กู้ เป็นการเพิ่มจำนวนการฝากและการเพิ่มหุ้น ดังนั้น**สิ่งสำคัญที่สุดในการลดปัญหาการเป็นหนี้ของสมาชิกคือ ขบวนการเรียนรู้เพื่อการสร้างจิตสำนึกการออมของสมาชิกนั่นเอง**

คุณสามารถ พจนพานิชย์กุล

สำหรับสหกรณ์ออมทรัพย์อมรินทร์ทีวีสุด จำกัด โดย คุณสามารถ พจนพานิชย์กุล ผู้ตรวจสอบกิจการฯ เล่าว่าการดำเนินงานของสหกรณ์นั้นมีลักษณะคล้ายกับ สอ. ข้าวหงษ์ทอง และ สอ. กฟผ. คือให้ความสำคัญกับการอบรมและให้ความรู้แก่สมาชิก โดยกรรมการจะได้รับการอบรมทุกเรื่อง ทั้งด้านความรู้และจริยธรรม แล้วให้กรรมการถ่ายทอดต่อให้แก่สมาชิก ซึ่งการเรียนรู้ของกรรมการและสมาชิกจะเรียนรู้จากเรื่องจริง โดยการเล่าเรื่องจริงที่เกิดขึ้นให้แก่กัน

ในส่วนของสมาชิกนั้น สหกรณ์จะใช้วิธีการเขียนสื่อให้ทั่วแล้ว โดยจะเชิญบริษัทตามหนี้ของจริงมาเล่าขั้นตอนการตามทวงหนี้ให้แก่สมาชิกได้รับทราบว่ามีวิธีการตามหนี้ระดับเด็กช่างกล ระดับ ปวช. ปวส. และระดับปริญญา มีวิธีการตามหนี้อย่างไร ทำให้เห็นภาพการตามหนี้ของจริง ซึ่งวัตถุประสงค์ก็เพื่อเป็นการชี้ให้สมาชิกเกิดความกลัวที่จะเป็นหนี้ โดยเฉพาะการเป็นหนี้นอกระบบ เพราะแต่เดิมพนักงานที่กู้มักคิดว่าจะหนีหนีเมื่อไหร่ก็ได้ กู้วันนี้พรุ่งนี้หายไปไม่มาทำงาน โดยเบิกเงินล่วงหน้าจากบริษัทด้วย ยืมเงินเพื่อนร่วมงานด้วย ปรากฏว่าวันรุ่งขึ้นไม่มาทำงาน หนีไปต่างจังหวัดหาตัวไม่เจอ ซึ่งบริษัทตามหนี้จะบอกว่าคุณกลับต่างจังหวัดยังดี เพราะเรามีประวัติบ้านของคุณอยู่แล้ว เราก็ตามไปยึดทันที นั่นช่วยทำให้สมาชิกเริ่มเห็นว่าการเป็นหนี้ไม่ใช่อะไร และจะกลัวการตามหนี้แบบต่างๆ ที่บริษัทตามหนี้ได้มาเล่าสู่ (ชู) ให้กันฟัง

นอกจากนี้สหกรณ์มีการบริหารหนี้เช่นเดียวกับสหกรณ์ออมทรัพย์ข้าวหงษ์ทองฯ โดยทำมาตั้งแต่เริ่มตั้งสหกรณ์เมื่อ 6 ปีที่แล้ว ซึ่งจากประสบการณ์เห็นว่าผู้ที่เป็หนี้จะแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่รู้ตัวแล้วคิดได้ก็จะสามารถผันภาวะการเป็นหนี้และมีเงินออมด้วยวิธีการสหกรณ์ ส่วนผู้เป็นหนี้อีกกลุ่มหนึ่งมักจะหน้ามืดคิดอะไรไม่ค่อยออก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนงานที่มักจะเป็หนี้เข้าจากเป็นแล้วเป็นอีกอยู่ไม่รู้จบ อย่างไรก็ตามสหกรณ์จะเรียกสมาชิกเหล่านี้มาสอบถามข้อมูลว่าเป็นหนี้อยู่เท่าไร รายละเอียดเป็นอย่างไร โดยเจ้าหน้าที่สหกรณ์จะไปช่วยต่อรองหนี้ให้แก่สมาชิก ซึ่งบางรายสามารถต่อรองลดหนี้ได้มากถึง 200,000 บาท โดยจะชี้แจงแก่เจ้าหน้าที่เหล่านั้นว่าสหกรณ์อนุมัติวงเงินให้แล้วขึ้นอยู่กับว่าเจ้าหน้าที่รายใดลดหนี้ให้ได้มากกว่า เราจะเลือกจ่ายให้แก่เจ้าหน้าที่ลดหนี้ให้จำนวนมาก่อน ถ้าไม่ลดเราก็ก็นำจ่ายให้ให้ไปฟ้องกันเอาเอง ส่วนในกรณีเป็นหนี้นอกระบบ เจ้าหน้าที่ สอ. จะไปเจรจากับเจ้าหน้าที่ และปลดหนี้โดยจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่

นอกระบบให้ โดยแจ้งแก่เจ้าหน้าที่นอกระบบ นั้นว่าห้ามให้บุคคลนั้นๆ เป็นหนี้ อีก โดยถ้าให้กู้ อีก สหกรณ์จะไม่ช่วยปลดหนี้ให้ซ้ำสอง และถ้าทราบเรื่องบริษัทจะไล่พนักงานคนดังกล่าวออกจากงานทันที เพราะบริษัทจะมีวินัยพนักงานข้อหนึ่งว่า การเป็นหนี้สินส่วนตัว ถือเป็นความผิดร้ายแรงและจะถูกไล่ออกทันที สำหรับกรณีการเป็นหนี้บัตรเครดิตนั้น สหกรณ์จะช่วยจ่ายเงินปิดบัตรให้ แต่จะทำให้เป็นหนี้เสียในระบบก่อน โดยสมาชิกจะติดแบล็คลิสต์ (Blacklist) ไม่สามารถไปทำบัตรเครดิตที่ใดได้อีก สมาชิกต้องเซ็นยินยอมและต้องสาบานตัวต่อหน้ารูปปั้นผู้ก่อตั้งบริษัทซึ่งเป็นที่เคารพอย่างสูงของคนในบริษัท และสาบานต่อหน้าพระพุทธรูปในวัดที่อยู่ใกล้ๆ บริษัท โดยให้ตั้งสัตย์ว่าจะไม่เป็นหนี้ หรือทำอะไรที่ไม่สมควร เช่น ชื้อหวย หรืออบายมุขต่างๆ ขอให้ไม่เจริญ ซึ่งมีสมาชิกหลายคนขอถอนตัวจากการสาบานนี้เพราะรู้ว่าตัวเองจะอดใจซื้อหวยไม่ได้ ซึ่งสหกรณ์ก็จะไม่ให้มีการต่อรองใดๆ ทั้งสิ้น สำหรับกรณีหากสมาชิกต้องการกู้เพื่อ

ซื้อรถใหม่นั้น トラバใดที่เงินสะสมของสมาชิก ไม่เพียงพอ และยังบริหารเงินไม่เป็น สหกรณ์ จะไม่ให้กู้ เงินดาวนรถก็ไม่ให้กู้เพราะคุณต้องผ่อน 2 อย่าง ซึ่งถือว่าเป็นภาระหนักเกินไป สำหรับบางราย ยิ่งไปกว่านั้น สหกรณ์ยังมีแนวทางช่วยเหลือสมาชิกที่มีหนี้สินมากล้นตัว ด้วยโครงการถือศีลลดหนี้ โดยให้ผ่อนตามปกติ แต่สมาชิกคนใดทำได้อย่างเห็นผล และมีผู้ยืนยันได้จริง 360 องค์ สหกรณ์ จะทำการลดดอกเบี้ยให้ในปีนั้น โดยทุกคนที่เข้าโครงการนี้ บริษัทจะสนับสนุนให้เข้ารับการอบรมฝึกวิปสนา 5 วัน โดยได้รับเงินเดือน เป็นต้น

จากเรื่องเล่าการดำเนินงานของ สหกรณ์ออมทรัพย์ทั้ง 3 แห่ง ที่ยกตัวอย่างมากข้างต้นนั้น ผู้เขียนและผู้อ่านหลายๆ ท่านอาจจะไม่เคยคิดมาก่อนว่า สหกรณ์ออมทรัพย์จะต้องทำอะไรมากมายถึงเพียงนี้ เพื่อช่วยเหลือสมาชิกในการปลดหนี้และเพิ่มจิตสำนึกในการออมเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิก แต่ปัจจุบันกลับได้พบแล้วว่ามี

สหกรณ์มากมายหลายแห่งที่ทำมากถึงขนาดนี้ ไม่เพียงแค่ 3 สหกรณ์ที่กล่าวถึง แต่ยังคงมีสหกรณ์อีกมากมายที่ไม่เคยได้ออกมาป่าวประกาศแต่ได้ลงมือทำไปแล้ว เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของสหกรณ์ออมทรัพย์ที่จะช่วยเหลือสมาชิกให้พ้นจากการเป็นหนี้และมีเงินออมเพื่อชีวิตที่ดีในวันข้างหน้า

กลยุทธ์ต่างๆ ที่ทั้ง 3 สหกรณ์นำมาใช้ในการปลดหนี้ นั้น ถือว่าเป็นนวัตกรรมที่มีคุณค่า ทั้งการถือศีลลดหนี้ การเข้าวัดสร้างคนดี การเอากรมมาวางให้ดูตรงหน้าว่าจะเป็นอย่างไรหากเป็นหนี้ จะได้ไม่กล้าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย การยกตัวอย่างดีๆ ที่จะได้รับเมื่อไม่มีหนี้ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นตัวอย่างที่ดีที่อีกหลายสหกรณ์สามารถจะนำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติในการลดปัญหานี้ให้แก่สมาชิกได้ และหากสหกรณ์ใดมีแนวปฏิบัติที่ดีๆ หรือนวัตกรรมใหม่ๆ ในการปลดหนี้สมาชิกด้วยวิถีสหกรณ์แล้วละก็... อย่าลืมเขียนมาเล่าสู่กันฟัง บ้างนะคะ...